

DE VLAAMSE DISSIDENTEN IN DE KOMMUNISTISCHE PARTIJ VAN BELGIE

In de volgende bijdrage vertelt Eric Torrekens het verhaal van zijn grootvader Frans. Hij was betrokken bij de solidariteitsacties met de Spaanse republiek in de jaren 1930 en sloot zich tijdens de Tweede Wereldoorlog aan bij het communistische verzet in Gent. Na de bevrijding werd hij in de nasleep van de uitsluiting van een groep Vlaamse ‘dissidenten’, van wie velen met een Joodse achtergrond, uit de Kommunistische Partij van België (KPB) gezet. Ook het kleine Vlaanderen, waar communisten zelfs in die periode niet echt bij bosjes rondliepen, kende dus zijn stalinistische zuivering. Hoe kwam het zover, en wat te denken over de merkwaardige samenstelling van deze groep zogenaamde dissidenten? Deze vragen geven dit persoonlijke verhaal een bredere betekenis mee. Al even interessant en significant is de wijze waarop de bronnen die dit gebeuren documenteren tot ons zijn gekomen. Het artikel van Eric Torrekens steunt hoofdzakelijk op de Dacob-archieven van de Centrale Politieke Controle Commissie, die in de schoot van de KPB zowat als ideologische en politieke politie fungeerde. Maar daarnaast is er nog een andere belangrijke bron: een privé-archief, waarvan de ontdekking op zich misschien wel even veelzeggend is als de eigenlijke inhoud ervan.

Het echtpaar Balken-Sanglet in Serralongue, Frankrijk. (privécollectie Yvette Martens)

Het moet in 1978 zijn geweest dat een geluidstechnicus – het kan ook zijn dat de man chauffeur was, hier ben ik niet meer zeker van – van de toenmalige BRT mij belde met een vreemd verhaal. Nadat ik in 1975 was afgestudeerd, had ik gedurende enkele maanden gewerkt aan de eerste programmareeks over de Tweede Wereldoorlog en had ik zo in het cafetaria heel wat persoonlijke contacten kunnen leggen. Toen de geluidstechnicus me belde, was ik tewerkgesteld als wetenschappelijk medewerker van het Studiecentrum WO II. De man vertelde mij over een besmeurde linnenzak die in zijn bezit was. In die zak zaten enkele mappen met correspondentie en ver-

slagen uit de periode van de bezetting en de maanden erna. Clandestiene krantjes ook, in het Nederlands, het Frans en in een onleesbare taal, die later het Jiddisch bleek te zijn, samen met identiteitskaarten van diverse personen met merkwaardig genoeg steeds dezelfde foto erop. Of ik geïnteresseerd was in die papieren? En óf ik geïnteresseerd was. Ik dacht er toen al aan om de radicalisering van de generatie Joodse migranten die na de Eerste Wereldoorlog uit Oost- en Centraal-Europa naar België was gekomen, te onderzoeken – dit zou later in mijn doctoraatsonderzoek uitmonden. En dus werd de linnenzak bij mij thuis in Gent afgeleverd.

Maar dit is niet het einde van deze story. Waar had de bewuste geluidstechnicus die zak eigenlijk vandaan? Een jaar eerder had hij in de Moriaanstraat in Ledeberg een kleine arbeiderswoning gekocht en er vervolgens een grondige verbouwing aangevat. Toen hij een vals plafond verwijderde, was de linnenzak tussen het gips tevoorschijn gekomen. Bleef de vraag wie die zak had verborgen en waarom. Soms, heel soms, wordt de historicus in zijn queeste bediend door het toeval. Enkele namen kon ik uit de documenten halen, maar veel wijzer werd ik daar op het eerste gezicht niet uit. Tot ik op de trein naar Gent dit mysterieuze verhaal vertelde aan Herman Balthazar (die nog niet lang voordien het Studiecentrum WO II had ingeruild voor een docentschap aan de UGent) en Yvette Martens, een collega van het Studiecentrum WO II. Yvette vertelde dat het huis in Ledeberg, waar de linnenzak was gevonden, haar bekend was. Het was het ouderlijk huis van Marie Sanglet, die de beste vriendin van haar moeder was geweest. Het huis was verkocht na het overlijden van de vader van Marie. Marie zelf was met haar man die diamantarbeider was, 'een zekere Balken', na de oorlog naar Wilrijk verhuisd en jaren daarna naar het zuiden van Frankrijk. Daar woonden ze in Serralongue, een afgelegen dorp in de Pyreneeën. Aldus het verhaal van Yvette.

De documenten in de linnenzak behoorden dus toe aan het echtpaar Balken-Sanglet, dat ze, zo kon worden verondersteld, hadden verborgen in een vals plafond in het huis van de ouders van Marie in Ledeberg. Maar waarom hadden ze dat gedaan? We zochten contact met Marie Sanglet en vroegen of we (Yvette en ikzelf) eens mochten langskomen in de bergen om te praten over wat er tijdens de oorlog en daarna was gebeurd. Het antwoord bleef, ook na aandringen, negatief. Uit

de brief van Marie aan Yvette Martens van 26 mei 1978 licht ik dit stukje: 'Indien wij nooit met iemand over de voor-en-tijdens-de-oorlogsperiode gesproken hebben, was dit enkel omdat wij er geen belang aan gehecht hebben. De vele voorbije jaren hebben, zonder spijt, de vroegere gebeurtenissen geheel in de vergeethoek verdrongen en wij wensen hierop niet meer terug te komen.' De brief was ondertekend met Marie en 'Firmin', de oorlogsnaam van Jechiel Balken. Het 'niet veel belang hechten' aan de oorlogsperiode moet dus toch enigszins gerelativeerd worden.

Ondertussen lag een belangrijk stuk van hun geheime leven wel open en bloot op mijn werktafel. In het artikel van Eric Torrekens komt aan de oppervlakte wat er in die documenten zowat kan worden teruggevonden. Vooreerst, onbegrip over de personeelspolitiek van de KPB-leiding in de 'Joodse straat', de Jiddische gemeenschap in Antwerpen in de jaren 1940-1941, vooraleer de deportaties naar de werkkampen in Noord-Frankrijk en later de wegvoeringen naar het 'Oosten' via Mechelen op gang kwamen. Bernard Liebermann (alias Dov), de charismatische oprichter van de Joodse Arbeiders Sportclub (JASK) in 1936, en zijn kompaan Jacob Gunzig (alias Dolly), oud-leider van de zionistische pioniers en telg uit een vooraanstaande Joodse familie, dreven toen handel met de Wehrmacht in opdracht van de partij. Zij hadden met partijgeld een bedrijf van een Joodse familie opgekocht om op een slinkse manier de partijkas te spijsen. Dat was nodig want de KPB bereidde zich vanaf de winter van 1940-1941 voor op een clandestien bestaan. Vanzelfsprekend moest dit allemaal strikt vertrouwelijk blijven. Voor de jongere generatie Joodse communisten, zoals Isi(dore) Zentnersfer en Jechiel Balken – hij was voor de oorlog onder de deknaam Frans Verdonck opgeklommen tot leider van de jongcommunisten in Antwerpen – die niets

afwisten van die afspraak met de partijleiding, was dit hoogverraad. Zij vroegen de partijleiding om op te treden tegen Dov en Dolly, maar kregen nul op het rekest. Ondertussen kalfde de communistische aanhang in de 'Joodse straat' zienderogen af, want ook de kameraden en sympathisanten merkten dat beide leiders er als bourgeois bijliepen terwijl de Joodse arbeiders nauwelijks konden overleven. Niettemin zouden zowel Zentnersfer als later Balken de leiding over de Joodse Main d'oeuvre immigrée (MOI), de geheime vreemdelingenorganisatie van de KPB, in Antwerpen overnemen nadat zowel Dov als Dolly met andere activiteiten waren belast. Dolly kwam later op gruwelijke wijze om het leven in het concentratiekamp van Mauthausen. Dov werd actief in het 'Rode Orkest', een inlichtingennetwerk in West-Europa dat in opdracht van de Russische militaire inlichtingendienst door de legendarische Leopold Trepper was opgezet. Hij overleefde de Tweede Wereldoorlog en richtte een waar textielimperium op, met meerdere bedrijven die vooral gevestigd waren in Noord-Frankrijk. Nog later speelde hij een vooraanstaande rol in de Belgische Joodse gemeenschap.

Diezelfde 'Dov' Liebermann speelde een sleutelrol in het welslagen van mijn doctoraatsonderzoek naar de rol van de Joodse communisten in de tussenoorlogse periode. Hij was mijn gids langs de Jiddische klippen en meanders. Dankzij hem kon ik het vertrouwen winnen van veel Joodse mensen die in de Spaanse burgeroorlog en daarna in het verzet alles hadden opgeofferd voor de partij en daar zo weinig voor in de plaats hadden gekregen. Met Dov sprak ik tientallen keren, vele uren lang. Meestal gaf hij alleen toe dat hij toen had gesympathiseerd met de communisten. Slechts één enkele maal gaf hij aan dat hij een vooraanstaande rol had gespeeld in de partij. Toen toonde ik hem een document uit

de mappen van Balken-Sanglet, een vergeeld gestencild stuk dat met 'Dov' was ondertekend. Het document was onmiddellijk na de bevrijding in de 'Joodse straat' verspreid. Dov verdedigde zich erin tegen de beschuldigingen die bepaalde Joodse kameraden tegen hem hadden geuit over zijn activiteiten aan het begin van de bezetting (zie p. 34).

Nog in de Balken-Sangletmappen bevond zich heel wat clandestiene oorlogscorrespondentie met de communistische partijleiding over de te volgen strategie. Zowel Isidore Zentnersfer als Jechiel Balken lieten zich hierin gelden. Uit de aanwezigheid van die stukken kan trouwens worden opgemaakt dat Isi die documenten na de oorlog aan zijn vriend Balken heeft doorgegeven om ze te verbergen. En hiermee zijn we bij de dissidentie aanbeland die in het volgende artikel uitgebreid aan bod komt.

Aanleiding, of beter de druppel die de emmer deed overlopen, was de discussie over de zogenaamde 'Mars op Brussel' van de partizanen. In november 1944 had het communistische verzet een betoging georganiseerd tegen de geplande ontwapening van de verzetslui. Tijdens die betoging vonden enkele schermschietingen plaats in de neutrale zone voor het parlement. Ze vormden de aanleiding voor deze mars die uiteindelijk nooit plaatsvond.

Waarom, kan men zich afvragen, bestond die dissidentie dan uit een groep Joodse communisten uit Vlaanderen en daarnaast Gentenaars, zoals grootvader Torrekens? Wellicht valt dit te verklaren door het grote gebrek aan geschoolde kaders van de KPB in Vlaanderen aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. Na de golf van arrestaties in de operatie Zonnewende eind juni 1941, parallel aan de aanval van nazi-Duitsland op de Sovjet-Unie en de oprichting van de groepen partizanen enkele maanden later als reactie daarop, werden de Vlaamse kaders nog verder uitgedund.

den 28n October 1945

II

Waarom zulk een haast, waarom zulk een schrik, waarom zulk een brutaliteit, onwaardig voor een kommunistische leider ten opzichte van een partijlid ? Dergelijke methode van optreden herinnert mij precies dezelfde atmosfeer, waarin ik als kommunistische militante vóór den oorlog, bij de socialistten, als lid van het vrouwenbestuur buitengegoid werd en waarvan de uitvoerders door kameraad Minaaert, op dit oogenblik, veroordeeld werden als de laagste reformisten en verraders van de arbeidersklasse.

Gansch de insceneering verwondert mij geenszins, want Deschamp had mij sedert December 1944 reeds gedreigd met de bewoordingen dat " de komende maanden beslissend voor mij zouden zijn indien ik mijn houding niet veranderde ". En wat was die houding ? Dispy meende mij toch te moeten zeggen dat ik " agressief, negatief, destructief " was. In werkelijkheid ging het om iets anders : op een personeel vergadering - welke sedertdien nog slechts éénmaal bijeenkwam - had ik het aangedurfd, enkele ophelderingen aan Dispy te vragen in verband met de bloedige gebeurtenissen van 25n November 1944, mij steunende op artikelen verschenen in de pers. Als antwoord kreeg ik een paar brutale en hoonende gezegden te hooren, volkomen neven de kwestie en welke mij geenszins oplaring gaven, wel integendeel!

Noch de brutaliteit van een Dispy, noch de grofheid van een Hutse kan ik aanvaarden en ik protesteer ten zeerste tegen de beleedigingen mij als bediende en als partijlid aangedaan.

Bijgevolg verzoek ik de C.C.C. een volkomen objectief onderzoek omtrent deze feiten in te stellen en rekening te houden met mijn protest.

Het spreekt vanzelf dat het hier niet gaat om terug mijn functie te hernemen in dergelijke atmosfeer, alleen zou ik hier graag zien dat de C.C.C. de zaken recht zet.

Met kameraadschappelijke groeten.

(Anna)
Marie Sanglet

Tweede pagina van een brief van Marie Sanglet (schuilnaam Anna) aan de Centrale Politieke Controle Commissie van de KP, waarin ze haar ontslag uit de partij aanvecht, 28 oktober 1945. (Dacob, Brussel).

Dit verklaart waarom een groep jonge Joodse kameraden van de tweede generatie uit Antwerpen werd weggetrokken en elders in Vlaanderen de clandestiene partij en de met haar gelieerde verzetsorganisaties ging leiden. Zo ook Balken en Zentnersfer. Uiteindelijk belandden ze allebei in Gent. Aan het einde van de bezetting kwamen zij meer en meer in aanraking met nieuwe militanten die via het verzet tot de partij waren toegetreden. Die nieuwe militanten vormden de generatie oorlogscommunisten waartoe ook grootvader Torrekens behoorde. Bij velen onder hen ontbrak echter een stamboom en de reflex om het belang van de partij voor alles te plaatsen, ook wanneer de logica een andere weg aanduidde of er overduidelijk vergissingen waren begaan. De gestaalde militanten van de jaren 1920-1930 bleven ondanks

de vele verliezen in de oorlog de echte kern van de partij vormen. Dat is wat de Aalsterse communist en latere socialist Bert Van Hoorick bedoelde toen hij in zijn memoires schreef: 'Ik steunde de uitsluiting van de dissidenten [die hij zo goed had gekend tijdens de oorlog, ook al omdat zijn koerierster en grote liefde Lea Lubka ook tot die groep van tweede generatie Joodse communisten uit Antwerpen behoorde, red.], ik was een stalinist.'

Ook de rol van Marie Sanglet voegde aan de zaak van de dissidentie nog een extra dimensie toe. Tijdens de oorlog had zij Balken (alias Firmin) leren kennen in Gent, waar ze zijn koerierster was geweest. Na de bevrijding kwam zij als perfect tweetalige secretaresse in de *inner circle* van Andor Bereï terecht. Hij was een Hongaars communist van Joodse komaf die in de vroege jaren 1930 door Moskou naar Brussel was gestuurd. Voor de buitenwereld was de Franstalige Antwerpenaar Edgard Lalmand toen de sterke man van de partij, maar in feite

had Bereï al meer dan tien jaar de touwtjes in handen. Hij zorgde voor de continuïteit van de partij, ook toen de Sicherheitspolizei in 1943, tijdens de donkerste dagen van de bezetting, zowat de hele leiding van de partij en de partizanen oppakte. Uit de stukken in de linnenzak blijkt dat Marie van haar vertrouwensfunctie in het secretariaat van Bereï – hij ondertekende zijn handgeschreven commentaren en richtlijnen met ‘Clavel’ – gebruikmaakte om vertrouwelijke partijdocumenten, ook over de dissidentie, in kopie aan haar echtgenoot te bezorgen. Het wantrouwen was duidelijk erg groot. Vreesden ze voor hun leven? We kunnen veronderstellen dat het koppel Balken-Sanglet – en ook Isi en zijn vrouw, want zij waren al evenzeer betrokken bij de dissidentie – de inhoud van de zak uiteindelijk als een levensverzekering beschouwde en hem om die reden in het ouderlijk huis van Marie in een vals plafond verstopte. Nadat ze uit de partij waren gesloten – dat maakt het artikel van Eric Torrekens op basis van de archieven van de Centrale Politieke Controle Commissie van de KPB helemaal duidelijk – besloten ze dit hoofdstuk uit hun leven helemaal af te sluiten. Ze verhuisden naar Wilrijk, waar ‘Firmin’ zijn diamantairswerk opnieuw opnam. Later vestigden ze zich in Frankrijk, waar ze ook allebei zijn gestorven.

In de loop van mijn onderzoek heb ik nog andere ‘dissidenten’ van toen ontmoet, zonder altijd goed te weten wat hen verbond. In 1977, in het verlengde van mijn studie over de Belgische communisten en het Sovjet-Duits niet-aanvalspact van augustus 1939, interviewde ik in Roeselare Jonas Degrijse. Hij was reeds voor de oorlog lid van het Centraal Comité en was ongetwijfeld de belangrijkste figuur van de groep ‘dissidenten’. Bijna tien jaar later, in 1986, sprak ik in Antwerpen met Genia Gross, de weduwe van Maks Stark die

als kapitein van de Internationale Brigaden sneuvelde in Spanje. Zij hertrouwde een week voor de nazitroepen België binnenvielen met Isi Zentnersfer. Ook Isi zelf heb ik ontmoet, maar ik herinner me niet goed meer of dat bij die gelegenheid was of bij een andere. Genia was eveneens een van de uitgesloten ‘dissidenten’ van 1945. Net als Marie Sanglet werkte Genia na de bevrijding een tijdje voor Andor Bereï. Als jonge vrouw had ze zelf twee jaar als hulpverpleegster in Spanje gewerkt, tussen 1937 en 1939, in de kliniek van de Socialistische Internationale in Onteniente. Zij is een van de hoofdrolspelsters in het boek dat Sven Tuytens vorig jaar publiceerde onder de titel *Las mamàs belgas*.² Voor dat boek putte Tuytens voor een belangrijk deel uit de research die ik in de jaren 1980 over de Joodse revolutionairen in België heb verricht. Mijn herinnering aan Genia – ‘Madeleine’ in het verzet – is nog erg levendig. Ook op gevorderde leeftijd was zij nog een mooie vrouw met een natuurlijk charisma, getekend door de mannen die ze had verloren en vooral door de vele desillusies die ze had opgelopen in haar strijd voor een betere wereld. Ze was niet zoals Firmin en Marie naar de Pyreneeën uitgeweken om het verleden af te sluiten, maar de eenzaamheid in haar appartementje was tastbaar. Niet lang na ons gesprek liep Genia in Antwerpen onder een auto en verdween ze voorgoed uit de geschiedenis.

Dankzij het artikel over Frans Torrekens krijgt de Vlaamse ‘dissidentie’ in de KPB van 1945 nu een tweede leven, al geldt voor de protagonisten wellicht nog het best het gezegde: de revolutie eet haar kinderen op.

1 Bert Van HOORICK, *In tegenstroom: herinneringen 1919-1956*, Masereelfonds, 1982, 291 pp.

2 Sven TUYTENS, *Las mamàs belgas. Jonge Spanjestrijders uit de Lage Landen*, Lannoo, 2017, 320 pp.